

дотримується ліберально-есерівських тенденцій щодо селянства, а в національному питанні намагається штовхати нас все більше на відрив, хоч не виступає проти нас активно. «Я думаю,— наголосив доповідач,— що до цього угруповання можна було б віднести без ризику впасти у помилку Грушевського і інших». До представників відверто ворожої ідеології Каганович відніс Єфремова, а також куркульські угруповання, пов'язані з автокефальною церквою¹⁰.

Навесні 1927 р. завершився третій рік радянського буття Грушевського, добровільно-вимушеного метання між історією і політикою, намагання поєднати служіння богині Кліо з балансуванням на канаті політичної схильності «влада імущих». Маятник симпатій цього разу колихнувся в його бік. Востанне.

(Далі буде)

Одержано 19.03.91

Освещаются перипетии острого противоборства вокруг подготовки и празднования 60-летнего юбилея Грушевского осенью 1926 г.

¹⁰ Архів ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 251, арк. 90—91.

Методологія та методика історичних досліджень

І. С. Дзюбко (Київ), П. А. Циганков (Москва)

До питання про предмет політології *

Зроблено спробу показати, як у межах предмета нової навчальної дисципліни — політології — внести в наукову свідомість теоретичне поняття «політика» в усіх його багатогранності й неоднозначності. Проводиться думка про те, що вивчення політичного процесу має сприяти встановленню в суспільстві справді демократичних, гуманних взаємозалежних відносин. На основі аналізу сучасної політичної думки та політичних концепцій запропоновано визначення політики як науки, показано її завдання, місце і роль у суспільствознавстві. Автори прагнули спонукати науковців до широких дискусій і нових політологічних досліджень.

На Всесоюзній нараді з питань гуманізації вищої освіти і перебудови викладання суспільних наук, яка відбулася у вересні 1990 р., наголошувалося, що останнім часом дедалі помітнішими стали технократичні підходи до змісту вищої освіти, намагання зменшити й без того незначний час, відведений на соціально-гуманітарну підготовку молодого покоління інтелігенції. Тим часом, як свідчить практика, нехтування національною і світовою історичною й культурною спадщиною, законами суспільного розвитку призводить до зниження загального рівня культури та освіченості населення, його юридичної, економічної та екологічної грамотності, невисокої громадянської та соціальної зрілості спеціалістів і керівників усіх рівнів.

Учасники наради з тривогою відзначали також, що почастишали мітингові вимоги, спрямовані на деідеологізацію й деполітизацію ви-

* Друкується в порядку обговорення.

дотримується ліберально-есерівських тенденцій щодо селянства, а в національному питанні намагається штовхати нас все більше на відрив, хоч не виступає проти нас активно. «Я думаю,— наголосив доповідач,— що до цього угруповання можна було б віднести без ризику впасти у помилку Грушевського і інших». До представників відверто ворожої ідеології Каганович відніс Єфремова, а також куркульські угруповання, пов'язані з автокефальною церквою¹⁰.

Навесні 1927 р. завершився третій рік радянського буття Грушевського, добровільно-вимушеного метання між історією і політикою, намагання поєднати служіння богині Кліо з балансуванням на канаті політичної схильності «влада імущих». Маятник симпатій цього разу колихнувся в його бік. Востаннє.

(Далі буде)

Одержано 19.03.91

Освещаются перипетии острого противоборства вокруг подготовки и празднования 60-летнего юбилея Грушевского осенью 1926 г.

¹⁰ Архів ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 251, арк. 90—91.

Методологія та методика історичних досліджень

І. С. Дзюбко (Київ), П. А. Циганков (Москва)

До питання про предмет політології *

Зроблено спробу показати, як у межах предмета нової навчальної дисципліни — політології — внести в наукову свідомість теоретичне поняття «політика» в усій його багатогранності й неоднозначності. Проводиться думка про те, що вивчення політичного процесу має сприяти встановленню в суспільстві справді демократичних, гуманних взаємозалежних відносин. На основі аналізу сучасної політичної думки та політичних концепцій запропоновано визначення політики як науки, показано її завдання, місце і роль у суспільствознавстві. Автори прагнули спонукати науковців до широких дискусій і нових політологічних досліджень.

На Всесоюзній нараді з питань гуманізації вищої освіти і перебудови викладання суспільних наук, яка відбулася у вересні 1990 р., наголосувалося, що останнім часом дедалі помітнішими стали технократичні підходи до змісту вищої освіти, намагання зменшити й без того незначний час, відведений на соціально-гуманітарну підготовку молодого покоління інтелігенції. Тим часом, як свідчить практика, нехтування національною і світовою історичною й культурною спадщиною, законами суспільного розвитку призводить до зниження загального рівня культури та освіченості населення, його юридичної, економічної та екологічної грамотності, невисокої громадянської та соціальної зрілості спеціалістів і керівників усіх рівнів.

Учасники наради з тривогою відзначали також, що почастишали мітингові вимоги, спрямовані на деідеологізацію й деполітизацію ви-

* Друкується в порядку обговорення.

кладання суспільно-політичних дисциплін, усунення їх з навчального плану вищої школи. Під гаслами деідеологізації певні сили, як це особливо виразно показало голодування студентів Києва у жовтні 1990 р., намагаються штовхнути навчальні заклади республіки на шлях переідеологізації.

В умовах кризової ситуації, що виникла у викладанні суспільно-політичних наук, вузи здійснюють активні пошуки у виробленні як самої структури курсів суспільних дисциплін, так і їх змісту. Згаданою нарадою рекомендовано, наприклад, запровадити курси з історії політичної думки, соціально-політичних учень, світової культури, політології та ін. В принципі проти цього заперечувати не доводиться. Змушують замислитися лише такі міркування. Наївно розраховувати, що перед політологією чи якоюсь іншою з нових суспільно-політичних дисциплін уже сьогодні не постане проблема, пов'язана з швидкими змінами в суспільних поглядах на такі фундаментальні речі, як, скажімо, питання про власність, федеративний чи конфедеративний державний устрій, сучасну багатопартійну систему тощо.

Але ж для того, щоб читати курс політології (до речі, ким і коли було створено концепцію цього обширного предмета, чи цілком серйозно підійшли ми до його назви і змісту?), нинішньому історику чи соціологу потрібно немало часу, щоб перекваліфікуватися. А крім того, необхідно ще й створити зовсім новий підручник чи навчальний посібник, що є дуже й дуже копіткою справою. Адже далеко не кожний автор, навіть представник солідної наукової школи, може написати дохідливу навчальну книжку для студентів. Стверджуємо це, ґрунтуючись на власному досвіді.

Створення посібника з політології вимагало від нас величезних зусиль вже на стадії з'ясування самої суті цього предмета як навчального курсу. Найбільшу складність тут становила відсутність досвіду викладання такого курсу у вузах країни. Головний недолік наших традиційних суспільствознавчих дисциплін — заідеологізованість, яка найбільше пронизувала науковий комунізм та історію КПРС. Але справа не лише в цьому.

У світлі новизни сучасних процесів, притаманних світовій цивілізації, і насамперед в умовах зростання ролі політики в суспільному житті стає дедалі очевиднішим той факт, що нам явно не вистачає знань про принципи й закони формування політичного життя, про методи і форми взаємодії політичної організації та про весь комплекс питань, що становлять зміст *політичної науки* як відносно самостійної галузі знання.

Тому погляди всіх, хто це зрозумів або ж був підштовхнутий до цього розвитком подій у нашій вузівській (і не тільки) освіті, звернулися до політології. Адже принаймні півстоліття наука під такою назвою існує в Сполучених Штатах Америки, з 50-х років — у Західній, а з 60-х — частково і в Східній Європі (Польща, Угорщина). Якщо ж говорити про політичну науку в цілому, то як відносно самостійна галузь знання вона була започаткована в глибоку давнину. І все ж тут ще багато нез'ясованого, умовного, невирішеного (особливо в питаннях, що стосуються змісту і меж цієї науки).

Сучасний термін «політика» походить від давньогрецьких слів *поліс* — місто (і держава) та *теннос* — наука (тобто наука про державу). У стародавній Греції політика була наукою про управління державою, про її ідеальні цілі. Значний вплив на сучасну політичну науку справили погляди Платона і Арістотеля, Макіавеллі і Монтеск'є, Гоббса і Юма, Медісона і А. Токвіля. Класиками політичної теорії стали такі дослідники повоєнного часу, як М. Вебер і Міхелос, Бентам і Шумпетер, Козер і Р. Дарендорф.

Вагомий вклад у науку про політику вніс марксизм. Як пише відомий польський політолог Е. Вятр, «можна без перебільшення твердити,

що саме з марксизму починається історія соціології політичних відносин»¹.

В марксизмі знаходимо не тільки розробку основ науки про політику та зразки конкретного аналізу політичних інтересів, діяльності держави, політичних партій тощо. Головне — в тому, що політична наука одержала в ньому ті методологічні основи, які сьогодні в тій чи іншій мірі використовуються всіма політологами. Це насамперед марксистське вчення про співвідношення базису й надбудови, про визначальний вплив виробничих відносин на розвиток політичних, правових та інших установ і поглядів, про активну роль надбудови, її «зворотний» вплив на економічний базис, про класову боротьбу як рушійну силу розвитку антагоністичних формацій. Йдеться про таку *взаємодію* базису й надбудови, у якій економічна необхідність в кінцевому підсумку завжди прокладає собі шлях².

У свою чергу, В. І. Ленін займався розробкою таких проблем, як класова природа влади і державного управління, політична поведінка мас і вождів, сутність політичних партій і партія нового типу, система політичного керівництва в нову епоху та ін.

В. І. Ленін наполягав на необхідності «...прагнути до наукового вивчення фактів, які лежать в основі нашої політики»³. Він багато уваги приділяв питанню про специфіку сфери політичних відносин. Підкреслюючи вирішальний вплив економічних відносин на форми і зміст політики (політика є концентрований вираз економіки), він відзначав, що політика «...є галузь відносин усіх класів і верств до держави і уряду, галузь взаємовідносин між усіма класами»⁴. Головне, найістотніше в політиці, писав він, — це устрій державної влади⁵. Співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики, проблеми існування держав з різним суспільно-політичним ладом, форми державного устрою, історична доля держави, національне питання як одна з найважливіших політичних проблем — ось далеко не повний перелік тих питань, розробка яких В. І. Леніном стала найвагомим вкладом у науку про політику.

Отже, для марксизму політика — це сфера відносин між класами, соціальними групами, партіями, націями і державами, центральною ланкою яких (відносин) є проблема влади. Дана сфера охоплює (або, будучи системою, включає) такі елементи, як політичні відносини, політичні інститути, політичні норми і політичну свідомість. Ці висновки марксизму стали надалі альфою і омегою, невід'ємною складовою частиною політичної науки.

Сучасна політологія, як зазначалося вище, веде свій початок в основному з повоєнних часів. За свідченням Ф. Бурлацького, в 1949 р. на конференції Асоціації політичних наук було прийнято рішення вживати термін «політична наука» в однині, а основним її предметом вважати проблеми влади та держави.

В нашій країні політична наука розвивалася в основному в рамках історичного матеріалізму, історії, правознавства та наукового комунізму. Недоліком такого становища політичної науки стала не тільки роздрібненість досліджень, практична відсутність власного інструментарію, підпорядкованість завданням тієї дисципліни, у рамках якої здійснювалися такі дослідження, а й їх заідеологізованість, залежність від сиюхвилинних потреб поточної політики державного й партійного керівництва. Тим часом потреба в розробці власне політологічних до-

¹ Вятр Е. Социология политических отношений.— М., 1979.— С. 6.

² Див.: Енгельс Ф. Лист Йозефу Блоху 21 [22] вересня 1890 р. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 37.— С. 372—373.

³ Ленін В. І. З щоденника публіциста // Повне збір. творів.— Т. 34.— С. 103.

⁴ Ленін В. І. Що робити: (Наболілі питання нашого руху) // Там же.— Т. 6.— С. 74.

⁵ Див.: Ленін В. І. Про ліберальне і марксистське поняття класової боротьби // Т. 23.— С. 228.

сліджень, створенні більш або менш цільної політичної науки з притаманними їй методами об'єктивного аналізу свого предмета ставала дедалі нагальнішою в міру того, як зростала роль політики у внутрішньому житті країни та на міжнародній арені.

Серйозна політика розпочинається там, де діють мільйони людей. З 60-х і, особливо, з 70-х років якраз і спостерігається вихід на арену політичного життя мільйонних мас. Особливо вибухового характеру набрав цей процес у наші дні. Тому саме в 70-ті роки, незважаючи на всі тогочасні складності, в нашій літературі з'являються перші праці про політичну науку. Це — насамперед дослідження Ф. М. Бурлацького, О. А. Галкіна, Г. Х. Шахназарова та ін. Однак їх поява не означала та й не могла означати, що всі аспекти вивчення політики віднині зосередилися в рамках політичної теорії чи політичної науки. І філософія, і юриспруденція, й історія, й соціологія зберігають у структурі своїх предметів значну частину проблем, що мають відношення до політики.

Постало питання про специфіку предмета політичної науки, про те, що таке політологія і чим вона відрізняється від інших наук, які вивчають політичні відносини. Це питання має вже досить давню історію. Воно з'явилося фактично з першими дослідженнями проблем держави та владних відносин і особливо загострилося після виникнення політології як спеціальної дисципліни. Однак і нині не можна сказати, що питання це вже розв'язане. Все ж, мабуть, варто наголосити, що в цілому таке становище не перекреслює цінність і значення політології. Визначення предмета науки, точніше її меж — справа не проста і не завжди увінчується успіхом. Однак це не заважає нормальному розвитку, наприклад, математики чи географії, так само як і соціології. І все ж окреслити такі межі, бодей приблизно, дуже важливо. І тут не обійтися без аналізу різних точок зору на це питання.

Так, Ф. М. Бурлацький вбачає специфіку політичної теорії в тому, що вона розглядає функціонування всієї політичної системи і всі фактори, що впливають на її повсякденне існування⁶. Філософія ж вивчає найзагальніші закономірності політичних структур, держави, права і політики. У свою чергу, юриспруденція розглядає головним чином конституційні і правові форми політичного життя, які становлять інтерес для політичної теорії лише як один з елементів політичного процесу. Переваги такої точки зору полягають у тому, що вона дає можливість побачити специфіку політичної теорії як цілісної наукової дисципліни, її відмінність від філософії та правознавства, що також розглядаються як цілісні утворення. Водночас тут обійдено увагою співвідношення політичної теорії та історії, яку багато західних політологів вважають такою ж «матір'ю» політичної науки, як і філософію та правознавство. Наприклад, відомі французькі політологи Ж. П. Кот і Ж. П. Мунье називають політичну теорію «кровозмісною дочкою історії та права»⁷.

Крім того, коли розглядати, скажімо, філософію не тільки з позицій цілісності цієї науки, а й з точки зору її окремих напрямів, ми побачимо, що одним з них є політична філософія, яку цікавить не лише найзагальніші закономірності, а й конкретний розвиток щоденних політичних процесів. Так, з погляду французького філософа Д. Жульє, політична філософія покликана визначати напрям діяльності уряду та керованої ним нації⁸.

У свою чергу, французькі соціологи Я. Сумпф та М. Югю розглядають політичну науку як науку про конституційовані держави, їхню організацію, уряди тощо⁹. Подібні міркування знаходимо у бельгійського

⁶ Бурлацкий Ф., Галкин А. Социология, политика, международные отношения.— М., 1974.— С. 48.

⁷ Cot J.-P., Mounier J. Paurune. Sociologie politique.— Paris, 1974.— Т. 1.— Р. 8.

⁸ Julia D. Dictionnaire de la philosophie.— Paris, 1962.— Р. 235.

⁹ Sumpff J., Hugues M. Dictionnaire de sociologie.— Paris, 1973.— Р. 186.

соціолога Клода Жаво, який вважає, що предметом політичної науки є побудова різних державних режимів, різноманітних можливостей влади¹⁰. Цим самим вказана вище різниця між політичною наукою та юриспруденцією зводиться до мінімуму, якщо не ліквідується зовсім.

При цьому К. Жаво слідом за Ж. П. Котом і Ж. П. Мунье розрізняє *політичну науку* та *політичну соціологію*. Остання, на їх погляд, займається в основному поясненням механізмів політичної системи, інакше кажучи, розглядає те, що лежить в основі влади.

Класичний метод розмежування політичної науки та політичної соціології запропонували американські соціологи Р. Бендікс та С. М. Ліпсет. З їхньої точки зору наука про політику виходить від держави і вивчає, як остання впливає на суспільство. Політична ж соціологія виходить від суспільства і вивчає, як воно впливає на державу, тобто на формальні інститути, що служать поділу та здійсненню влади.

Е. Вятр, який у своїй праці наводить цю точку зору, вважає її непереконливою¹¹. Слідом за американським соціологом Д. Сарторі він вбачає у визначенні відмінностей між політичною соціологією та наукою про політику тенденцію до соціологічного редукціонізму в інтерпретації політичних явищ¹². Здавалося б, що Е. Вятр, як і Ф. М. Бурлацький, не робить відмінностей між політичною теорією та політичною соціологією. Насправді ж політична теорія розглядається ним як складова частина соціології політичних відносин¹³.

Наведемо ще один приклад. Французький соціолог Д. Віктороф вважає предметом політичної науки дослідження взаємодії відносин управління і підпорядкування, результатом якої стає прогнозування політичного майбутнього¹⁴. Він не робить ніякої різниці між політичною наукою та політичною соціологією. Не робить її й професор Каліфорнійського університету Д. Денцігер, як, до речі, й інші професори цієї установи.

Не менші труднощі виникають і при спробах виділити специфічні методи політичної науки. Так, Ф. М. Бурлацький виділяє у вивченні політичних явищ: 1) методологію історичного матеріалізму; 2) методи теорії політики; 3) конкретно-соціологічну методіку¹⁵. В іншій праці він конкретизує розуміння методів теорії політики, характеризуючи їх у десятих пунктах, які в комплексі дають певне уявлення про засоби політичних досліджень. Водночас навряд чи можна твердити, що кожний з них, узятий окремо, відбиває специфіку саме політичної науки¹⁶. Багато західних політологів вважають, що остання використовує переважно соціологічні методи, а в окремих випадках — методи політичної філософії. Інші твердять, що політична наука виробила власні специфічні методи. Сумнівно, однак, щоб метод системного аналізу, правила функціонального дослідження і статистичні методи могли бути віднесені до оригінальних власне політологічних методів.

Підіб'ємо певні підсумки. Політична наука, або політологія — відносно молода дисципліна, межі якої визначити досить складно. З'ясування її специфіки наштовхується на дві основні труднощі — виділення її предмета і притаманних їй методів. Твердження про те, що об'єктом політичної науки є сфера політики або галузь політичних відносин чи політичні факти, вносить мало ясності: в суспільстві неможливо знайти хоча б один факт, який залежно від обставин не міг би набути політичного забарвлення. Подія на залізниці чи авіаційна катастрофа, невро-

¹⁰ Javeau C. Comprendre la sociologie.— Vervier (Belgique), 1976.— P. 141.

¹¹ Вятр Е. Указ. соч.— С. 23.

¹² Там же.— С. 24.

¹³ Там же.— С. 32.

¹⁴ Encyclopédie de la sociologie: Le présent en question.— Paris, 1975.— P. 250.

¹⁵ Бурлацкий Ф., Галкин А. Указ. соч.— С. 30.

¹⁶ Див. передмову Ф. Бурлацького до вгаданой книги Е. Вятра (с. 11).

жай чи стихійне лихо, технологічна інновація чи наукове відкриття, як і будь-який інший феномен, мають політичний вимір тією мірою, якою вони зачіпають інтереси людей, у якій вони можуть бути інтерпретовані або можуть мати політичні наслідки. Все суспільство в цілому є політичним, коли його розглядати з цієї точки зору. Як влучно зауважував французький політолог Ж. Бурдо, «реальність нейтральна, політичною ж є свідомість»¹⁷.

Політична наука не зводиться до опису юридичних законів і урядових інститутів, як, наприклад, конституційне право. Вона не обмежується аналізом діяльності конкретних політичних лідерів, їх взаємовідносин з народними масами — це також і галузь історії, тим більше, що будь-яка подія, як тільки вона відбувається, одразу ж стає надбанням історії. Саме тому К. Маркс і говорив, що знає лише одну науку — науку історії. Коли ж ідеться про аналіз поведінки соціальних груп, їхніх устремлінь, цілей і способів їх досягнення, про масові рухи і громадську думку, то ми вступаємо в сферу соціології. Остання займається ще й структурою і формами функціонування політичної системи та її елементів. Проблеми влади й держави, центральні для політології, — також не її «вотчина». Так, філософія займається походженням і суттю держави, закономірностями переходу від одного типу державного устрою до іншого, дослідженням ролі влади й авторитету в суспільному розвитку та іншими питаннями, близькими політичній науці. Як уже відзначалося, політична наука має відношення до всіх явищ і сфер суспільного життя.

Розуміння змісту предмета політології дещо прояснює коло тих проблем, які її интересують, забезпечує можливість більш або менш комплексного розгляду всіх її складових елементів. Такому проясненню сприяє й аналіз використовуваних нею методів — у тому випадку, якщо вони розглядаються в комплексі, так, як це робить, наприклад, Ф. М. Бурлацький¹⁸.

Визначальними для предмета політичної науки є проблеми *влади* і *владних відносин*. Особливо суттєві такі ознаки влади, як, по-перше, її взаємозв'язок з політичною системою і, по-друге, право та здатність приймати обов'язкові й значущі для всього суспільства рішення, що є монопольною функцією держави. Таким чином, у політології поєднуються інституційний і функціональний підходи до вивчення політичного процесу. При цьому політологію интересують головним чином питання, пов'язані з «технологією» досягнення, організації та здійснення політичної влади. Питання ж про її класове походження і класову суть, про те, яким чином вона проникає на різні рівні соціальної структури (вони розробляються в основному в межах соціальної філософії та соціології), сприймаються політологією й інкорпуються в її предмет як дані. Увага політології зосереджується передусім на тому, що характеризує владу як засіб організації і тим самим виживання будь-якого суспільства, незалежно від того, чи спирається вона на звичаї, які втілюються в конкретній людині, продукується певними інститутами, чи поєднує в собі всі ці типи організації одночасно.

Яким чином велика кількість індивідів, кожен з яких має власний інтерес, може досягти консенсусу? Яким чином досягається підпорядкування цих індивідів волі інших людей? Якими є шляхи, що ведуть до пріоритету загальної користі над особистими мотиваціями? Ці питання лише в кінцевому підсумку визначаються економічними й класовими відносинами. У політології вони набувають значення теоретичних проблем політичної поведінки та політичної діяльності і є важливою частиною предмета цієї науки.

¹⁷ Burdeau J. De la nature de l'univers politique // Revue de l'enseignement superier. — 1965. — № 4. — P. 24.

¹⁸ Див.: Бурлацький Ф., Галкин А. Указ. соч. — С. 46.

Політична наука вивчає об'єкти й суб'єкти політичної поведінки, цілі, що їх вони переслідують, та засоби, які при цьому використовуються ними, взаємні переходи суб'єктів та об'єктів у політиці тощо.

Важливу частину предмета політології становлять дослідження механізмів прийняття політичних рішень та втілення їх у життя, політична культура і політична свідомість, роль і місце засобів масової інформації в політичному процесі.

Важливою складовою частиною політології є світовий політичний процес. Історія окремих суспільств, як і міжнародних відносин, якщо розглядати її в політичному аспекті, свідчить про складний, такий, що нерідко набирає хворобливих, трагічних форм, процес поступового становлення нинішнього, хоч і хиткого, стану більш або менш збалансованих владних відносин у світі. Політологія повинна і може дати відповідь на питання про те, якою міркою виміряти наслідки багатовікової політичної історії людства; чи може людство позбутися відносин панування й підкорення між країнами; що являє собою найбільш зріла форма демократизму в міжнародних відносинах, та інші.

Таким чином, коло основних проблем, які входять у предмет політології, має такий вигляд: влада і владні відносини в суспільстві; держава, державні та інші політичні інститути як елементи політичної системи; політична поведінка та пов'язані з нею проблеми цілей і засобів, лідерства та ін.; політична культура та політична свідомість. Саме ці проблеми з різними, здебільшого незначними, варіаціями лежать в основі університетських курсів політології в країнах Заходу. Вже з наведеного переліку проблем, що становлять у сукупності предмет політології, можна зробити висновок про складність їх вивчення. Як, скажімо, досліджувати політичну поведінку або політичну свідомість, уникаючи ціннісних суджень? Адже мова, що використовується на практиці, найчастіше буває емоційно забарвленою. А це заважає неупередженому розумінню об'єкта політичної науки.

Зіставимо, наприклад, поняття «політичне насилля» і «демократія», які найчастіше розрізняються у буденній свідомості (а іноді і в політичній діяльності) як «погане» і «добре». Тим часом у реальному житті і в науковому плані вони передбачають одно одне, і йдеться лише про діалектику їх поєднання в інтересах тих чи інших соціальних класів і груп, в реакційних і прогресивних політичних режимах.

Історія політичних учень свідчить, що головною проблемою, яка хвилювала багатьох мислителів, найчастіше була проблема створення ідеальної держави та ідеального уряду. Тому вони піддавали критиці сучасне їм суспільство і намагалися винайти модель найкращої соціально-політичної організації. Платон, наприклад, вважав ідеальним уряд аристократії (від *арістос* — найкращий), тобто, щоб державою управляли найбільш здібні і компетентні люди. Ш. Монтеск'є першим поставив проблему найкращої або ідеальної конституції. Що ж до форми державного устрою, то він віддавав перевагу монархії.

Інша гілка політичної думки бере свій початок від Арістотеля і Н. Макіавеллі, які замість створення ідеальних моделей прагнули безсторонньо вивчати сучасні їм політичні факти і процеси. Арістотелю, наприклад, такий підхід дав змогу виділити у, так би мовити, «чистому вигляді» кілька найважливіших форм державного правління, збагативши тим самим весь наступний розвиток політичної науки. Ось ці форми: *монархія*, *республіка*, *демократія* (відхилення від якої веде до тиранії), *олігархія* (право, яке обмежується тим, що підлегується до народу на словах) і *демагогія* (або уряд каст). Дві останні форми належать до різновидів демократії, хоч демагогія стосується її більше зовнішньо і коррелується з аристократією.

Що ж до Н. Макіавеллі, якому належить сам термін «держава» і який показав розходження між політикою та мораллю, то, всупереч поширеній думці, він не проповідував дворушництва правителів. Буду-

Перспективи розвитку вищої школи залежать від цілого ряду факторів, серед яких неабияке місце займає соціально-гуманітарна підготовка фахівців. Майбутньому інженерові, лікареві, вчителю, агроному потрібна нині більш зважена, без самопринизливих крайнощів, оцінка соціалістичного будівництва. Їм необхідно об'єктивно осмислити досвід розвитку сучасної цивілізації, як би ідеологи не називали те чи інше суспільство. Саме в цьому й полягає головний зміст нашої перебудови, економічного й політичного реформування радянської системи.

Сукупність знань про генеральну лінію суспільного розвитку всього людства найбільш повно може бути виражена в науці про політику. Інтерес студентів до неї швидко зростає. Допомогти їм опанувати знання політології — важливе завдання реалізації на практиці ідей багатоваріантності, права кожного студента на самовизначення в питаннях світогляду, духовних інтересів.

Одержано 29.11.90

Предпринята попытка показать, как в рамках предмета новой учебной дисциплины — политологии — внести в научное сознание теоретическое понятие «политика» во всей его многогранности и неоднозначности. Проводится мысль о том, что изучение политического процесса должно способствовать установлению в обществе подлинно демократических, гуманных взаимозависимых отношений. На основе анализа современной политической мысли и политических концепций предложено определение политики как науки, показаны ее задачи, место и роль в обществоведении. Авторы стремились побудить ученых к широким дискуссиям и новым политологическим исследованиям.